

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Проф. д-р Габриела Белова, декан на Правно-историческия факултет,
ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград

Проблематиката, свързана с правата на човека, обикновено отнася своето начало към *Magna Charta Libertatum* и *Habeas Corpus Act*. Но безспорно крайъгълният камък на законодателството в областта на правата на човека е **Всеобщата декларация за правата на човека**, чиято седемдесета годишнина днес отбелязваме. Следва да се подчертае, че когато е приета на 10 декември 1948 г., 48 държави гласуват „за“, 8 се въздържат, а против няма. Председателят на Комисията по правата на човека Елинор Рузвелт заявява: „Като даваме нашето одобрение за Декларацията, днес е от първостепенно значение ясно да осъзнаваме фундаменталния характер на този документ. Той не е договор. Той не е международна конвенция. Той не е и не претендира да е правно заявление с правни задължения. Това е Декларация за основните принципи на правата и свободите на човека... Всеобщата декларация за правата на човека може да се превърне в международна Магна Харта за всички хора по света“¹.

Само две години по-късно в Рим петнадесет държави подписват **Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи**, която представлява една от първите стъпки за осъществяването на правата, формулирани във ВДПЧ. По този начин на европейския континент механизмите за защита правата на човека се развиват в най-висока степен в сравнение с другите регионални механизми. Конвенцията отбелязва факта, че за първи път в историята държавните съображения отстъпват пред правата на отделния индивид.

Днес, седемдесет години по-късно, без никаква условност можем да приемем твърдението, предложено от българския изследовател Ирина Мулешкова, че в международното право правата на човека и основните свободи са общоприети международни стандарти, които са юридически задължителни за възприелите ги държави като модел, с който те юридически се обвързват по силата на международното право и се задължават да реализират чрез националната си правна система². От гледна точка на вътрешното право, правата на конкретен индивид са субективни права от категорията *erga omnes*, които произтичат от

¹ Цитирано по Glendon, Marry Ann. *A World Made New, Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*, Random House, 2001, p. 68.

² Мулешкова, Ирина. Теоретични проблеми на съвременната закрила на правата на човека. В: „Трудове по международно право“, изд. на Българската асоциация по международно право, С., 2003, с. 61.

публични правоотношения между индивида и държавата. Международният съд на ООН също приема, че повечето от признатите права на човека действат *erga omnes*. През 1970 г. в решението си по делото *Barcelona Traction*³ съдът приема, че принципите и нормите, засягащи основни права на човека, представляват задължения по отношение на цялата международна общност, всяка държава може да заведе дело в защита на тези основополагащи права, както и да протестира срещу тяхното нарушаване.

Концепцията за поколенията права на човека е формулирана през 70-те години на XX век от френския юрист Карел Вазак⁴. Неговата класификация се наложи и в българската международноправна наука. Тя се основава на историческия подход и свързва поколенията права на човека с историческото развитие на човечеството. В основата на всяко едно поколение са трите елемента от лозунга на Великата френска революция „Свобода, равенство, братство“; т.е. на „свободата“ съответстват гражданските и политическите права, на „равенството“ – социалните и икономическите права, а на „братството“ – правата на народите или т.нар. права на солидарността.

Първото поколение права на човека е свързано с борбата за независимост и приемането на конституцията на Съединените американски щати, както и Великата френска революция в края на XVIII в. Тези права са наричани още негативни, тъй като за да могат да бъдат осъществени, държавата трябва да се въздържа от намеса в личния живот на индивидите и да не възпрепятства участието на гражданите в политическия живот на обществото. За защита на правата на човека от първо поколение е разработен специфичен механизъм – възможността за подаване на индивидуална жалба пред международен орган или юрисдикция. При това тази възможност съществува както на равнище универсална международна организация в лицето на Съвета по правата на човека към ООН, който е една от последните създадени структури в рамките на организацията, така и на регионално равнище в лицето на Европейския съд по правата на човека.

Появата на права на човека от второ поколение – социално-икономическите, се свързва с първата половина на XX век. За разлика от правата от първо поколение, социално-икономическите се отнасят към т.нар. позитивни права. Държавите трябва да се стремят да предоставят на индивидите определени блага, както и да създават съответни благоприятни условия за реализация на тези права. Разбира

³ *Barcelona Traction, Light and Power Company Ltd. Judgement*, ICJ Reports 1970, p. 3.

⁴ Karel Vasak е роден в Чехословакия, но завършва право и работи във Франция. Бил е Генерален секретар на Международния институт по правата на човека в Страсбург. Основният му труд е *Les dimensions internationales des droits de l'homme*, Paris, 1978.

се, това е свързано с наличието на определени ресурси и полагането на определени усилия от страна на държавите. Именно поради това Международният пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г., за разлика от Международния пакт за граждански и политически права, не съдържа задължение за държавите да предоставят тези права на всички лица, намиращи се под тяхната юрисдикция, а само ги задължава „да приемат мерки в максимална степен в зависимост от ресурсите, с които разполагат, за да гарантират постепенното пълно осъществяване на признаваните в Пакта права“ – т.е. упражняването на тези права до голяма степен зависи от потенциала и възможностите на държавите. Особеност на социално-икономическите права е фактът, че те способстват за намаляването на неоправданите социални различия и създават за индивида възможност да заяви пред държавата необходимостта за получаване на блага или услуги, които други индивиди си осигуряват със собствени усилия. За разлика от гражданските и политическите права Международният пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г. не предвижда механизъм за защита в случай на нарушаване на права от второ поколение. Това важи както на универсално равнище, така и на регионално равнище, тъй като Европейската социална харта от 1961 г., изменена и допълнена през 1996 г., има предимно рамков и програмен характер. Освен това тя не предвижда нито индивидуални жалби, нито създаване на юрисдикция, която да ги разглежда; правата, закрепени в Хартата, се отнасят само до гражданите на държавите, страни по договора; държавите имат право да се задължат със спазването на определен брой разпоредби.

Третото поколение права на човека възниква през втората половина на XX век, преди всичко десетилетието на 70-те години, във връзка с процеса на деколонизация и се приема като принос на народите от развиващите се страни. Това са т.нар. права на народите или права на солидарността. Това са колективни права и обикновено към тях се отнасят правото на самоопределение, правото на развитие, правото на мир, правото на участие по отношение на общото наследство на човечеството (напр. при разработването и разпределението на природните богатства и ресурси на морското дъно, в космическото пространство и на небесните тела) и др. Редица от международните документи, свързани с тези права, имат преди всичко декларативен характер, но същевременно едва ли може да бъде подценявана високата морална и политическа стойност на документи като Декларацията на ООН за правото на народите на мир от 1984 г. и Декларацията на ООН за правото на развитие от 1986 г.

Към настоящия момент се оформя възгледът за обособяването на четвъртото поколение права на човека, свързани с глобалните проблеми на човечеството и с научно-техническия прогрес. Не би могло уверено да се твърди, че правната доктрина е единодушна кои точно права на човека биха могли да бъдат отнесени към четвъртото поколение права. Някои автори включват в него преди всичко правата, свързани с клонирането и другите открития в областта на биологията и медицината⁵, други отнасят към него правото на информация и производните на него права⁶. Що се отнася до правото на благоприятна околна среда, някои автори го отнасят към правата на човека от трето поколение, а други – към правата на човека от четвърто поколение.

В този смисъл бихме могли да посочим, че **Хартата на основните права в Европейския съюз**, прокламирана на 7 декември 2000 г. в Ница и адаптирана на 12 декември 2007 г. в Страсбург, представлява най-модерният документ в областта на правата на човека. Съдържанието ѝ обхваща петдесет отделни права, разпределени в шест дяла, и се разпростира отвъд традиционния каталог на основни права – от забраната на евгенични практики и на клониране на човешки същества (чл. 3), през защитата на личните данни (чл. 8), през правата на децата и възрастните хора (чл. 24, 25 и 26), до защита на околната среда (чл. 37) и правото на добра администрация (чл. 41). Неслучайно преди влизането в сила на Договора от Лисабон и придобиването на правнозадължителна сила, Съдът на ЕС и Генералните адвокати започват да се позовават на нея в редица дела.

⁵Джонсон, Г., Разработка Всеобщей декларации прав человека, Всеобщая декларация прав человека, 45-я годишнина, М., 1994, с. 37-48.

⁶ Кассэн Р. Всеобщая декларация прав человека, с. 17.